

УДК 336

Кривець Ю.М.*кандидат економічних наук, докторант
Херсонського державного аграрного університету***Постол А.А.***кандидат політичних наук, доцент, докторант
Херсонського державного аграрного університету*

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ І ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті обґрунтоване виняткове значення спеціалізації агроформувань у забезпеченні фінансово-економічних результатів їх господарювання та фінансово-економічної стійкості, ефективності і конкурентоспроможності. Виявлені чинники спеціалізації та здійснена їх оцінка. Встановлена спеціалізація на переважно рослинницьких циклах виробництва. Визначені фінансово-економічні показники їхньої діяльності залежно від розмірів та масштабів виробництва. Розроблені пропозиції щодо удосконалення спеціалізації аграрних формувань і на цій основі – підвищення їхньої ефективності та конкурентоспроможності на перспективу.

Ключові слова: аграрні підприємства, спеціалізація, ефективність, фінансово-економічні результати, стійкість, конкурентоспроможність.

Кривець Ю.Н., Постол А.А. СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ И ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье обосновано исключительное значение специализации агроформирований в обеспечении финансово-экономических результатов их хозяйствования и финансово-экономической устойчивости, эффективности и конкурентоспособности. Выявлены факторы специализации и осуществлена их оценка. Установлена специализация на преимущественно растениеводческих циклах производства. Определены финансово-экономические показатели их деятельности в зависимости от размеров и масштабов производства. Разработаны предложения по совершенствованию специализации аграрных формирований и на этой основе – повышению их эффективности и конкурентоспособности на перспективу.

Ключевые слова: аграрные предприятия, специализация, эффективность, финансово-экономические результаты, устойчивость, конкурентоспособность.

Krivets Yu.N., Postol A.A. SPECIALIZATION AND FINANCIAL AND ECONOMIC RESULTS OF THE ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article substantiates the special significance of the specialization of agroformations in providing financial and economic results of their management and financial and economic stability, efficiency and competitiveness. The factors of specialization are revealed and their estimation is carried out. Specialization on predominantly crop production cycles has been established. The financial and economic indicators of their activity are determined depending on the size and scale of production. The proposals on improving the specialization of agrarian formations and on this basis – the increase of their efficiency and competitiveness in the future are developed.

Keywords: agrarian enterprises, specialization, efficiency, financial-economic, results, stability, competitiveness.

Постановка проблеми. Ефективність та конкурентоспроможність розвитку і функціонування аграрних підприємств значним чином залежить від оптимальності їх спеціалізації, структури й організації діяльності. Кількісним проявом цього є фінансово-економічні результати господарювання. Тому їх всебічна оцінка, аналіз та діагностика є вагомими чинниками здійснення моніторингу й подальшого удосконалення їх стратегічного управління на перспективу. Однак в останні роки спеціалізацію агроформувань визначають ринкові чинники попиту і пропозиції, отже, прогнозованих прибутків, а не відповідні умови і ресурси. Прикладами цього є зміщення ареалів вирощування картоплі у господарства степової сільськогосподарської зони, цукрових буряків і сояшнику – на Полісся тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінансово-економічні результати діяльності аграрних підприємств досліджуються досить широким колом науковців, таких як В.Г. Андрійчук, О.О. Вороніна, Л.В. Дікань, Л.І. Есманова, М.М. Ігнатенко, В.Є. Козак, Л.О. Мармуль, В.Я. Нусінов, О.І. Олексюк, І.А. Романюк, Є.М. Сич, А.М. Турило, Л.В. Фролова, Г.О. Христич, Т.В. Якимчук та багато інших. Однак, незважаючи на популярність цієї теми, існує деяка нерівномірність вивчення результатів підприємства. Так, більшість учених досліджують фінансові результати діяльності підприємства, а от економічні результати вивчено не так детально. Крім цього, часто науковці порівнюють економічні результати з

фінансовими, а розділяючи їх, не вказують на істотні відмінності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукові розроблення цієї проблеми є досить непопулярними у господарників. Впровадження науково обґрунтованих систем ведення та розвитку сільського господарства за типом розроблених у 80-ті роки минулого сторіччя, не здійснюється через слабкий державний контроль та ігнорування агробізнесом власної соціальної відповідальності. У цьому контексті є необхідність визначення чинників спеціалізації та організації бізнес-процесів вітчизняних аграрних підприємств, встановлення їх характеру (об'єктивні/суб'єктивні), виявлення резервів та можливостей їх оптимізації.

Постановка завдання. Головною метою цієї статті є виявлення чинників спеціалізації аграрних підприємств, її рівнів відповідно до організаційно-правових форм та величини (розмірів, масштабів) діяльності, структури і розміщення природних ресурсів з метою підвищення фінансово-економічних результатів функціонування, стійкості, конкурентоспроможності, а також збереження і відтворення довкілля.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрні підприємства є важливим складником сільської економіки. Від їх функціонального стану у прямій залежності знаходиться продовольча безпека та незалежність держави, розвиток внутрішнього і зовнішнього аграрних ринків, а отже, й рівень

зайнятості та життя сільського населення [1, с. 241]. За попередніми розрахунками, у 2015 р. їх частка (включаючи мисливство та лісове господарство) у загальному обсязі валової доданої вартості усіх галузей економіки становила 9,1%. Проте обсяг виробництва сільськогосподарської продукції в усіх категоріях господарств залишався високим й у фактичних цінах становив 308,1 млрд. грн.

Одним з основних чинників розвитку аграрних підприємств є земельні ресурси [2, с. 143]. За даними земельного обліку, загальна площа сільськогосподарських угідь у країні на початок 2016 р. становила 41,5 млн. га (69,0% всієї території), з яких 32,5 млн. га займала площа ріллі. Із загальної площі сільськогосподарських угідь 49,2% припадало на сільськогосподарські підприємства, 38,4% – на власність громадян, 10,9% – на землі запасу та землі, не надані у власність і постійне користування, 1,5% – на інших користувачів.

У 2015 р. виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 45 тис. підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, якими використовувалося близько 22,0 млн. га сільськогосподарських угідь. Більше половини цих угідь (11,2 млн. га) було зосереджено в господарських товариствах, 15,6% – у приватних підприємствах, 3,2% – у виробничих кооперативах, 20,4% – у фермерських господарствах, 2,5% – у державних підприємствах, 6,7% – у підприємствах інших форм господарювання (табл. 1). Це свідчить про значний рівень корпоративізації галузі через формування корпоративних підприємств, але значною залишається і частка дрібного та малого приватного сектору як основи формування середнього класу на селі [3, с. 67].

У 2015 р. середній розмір підприємства з урахуванням фермерських господарств та середній розмір підприємства без урахування фермерських господарств майже не змінилися і, відповідно, становили 391 га сільськогосподарських угідь та 1163 га. Станом на 01.01.2016 р. налічувалося майже 32 тис. фермерських господарств, у власності та користуванні яких знаходилося 4,5 млн. га сільськогосподарських угідь, у тому числі 4,3 млн. га ріллі. У 2016 р. відбулося подальше укрупнення фермерських господарств: на одне господарство в середньому припадало 109,2 га сільськогосподарських угідь (на 1,2% більше, ніж у попередньому році) та 105,8 га ріллі (на 1,1% більше). Орендовані землі фермерських господарств станом на 01.01.2016 р. становили 81,8% загальної площі земельних ресурсів у їх користуванні.

Проте навіть здійснювані процеси концентрації земельних ресурсів в агроформуваннях не дають гарантії безбитковості рослинницьких і тварин-

ницьких видів виробництва через значну залежність від погодно-кліматичних умов та ризикованість галузі загалом [4, с. 41]. Вказані площі землекористування фермерських господарств у 100–200 га (і ще менші на рівні особистих селянських), безумовно, є недостатніми для його повномасштабної внутрішньогосподарської диверсифікації. Тому надання послуг сільського зеленого туризму було би більш ефективним з погляду використання виробленої продукції, зменшення сезонної зайнятості, розподілу наявних ресурсів, зменшення ризиків та збільшення доходів малих аграрних підприємств [5, с. 211].

Групування сільськогосподарських підприємств за розмірами сільськогосподарських угідь дає змогу стверджувати, що на початок 2016 р. понад 1/2 всіх підприємств (53,9%) мали площу до 50,0 га. Проте на них припадало лише 2,7% земельних ресурсів країни. Група малих підприємств (площею 50,1–500,0 га) кількістю 11,7 тис. од. (або 28,0%) зосереджувала 10,3% угідь. Середні підприємства величиною 500,1–5000,0 га території у кількості 6,8 тис. од. (або 16,2%) зосереджували 55,0% земель. Середні агроформування площею 5000,1–10000,0 га (0,42 тис. од., або 1,0%) займали 14,2% сільськогосподарських угідь. Нарешті, 161 (0,4% загальної кількості) великих підприємств розміром понад 10000,0 тис. га концентрували 17,7% сільськогосподарських земель (табл. 2).

Отже, мікро- та малі суб'єкти господарювання агросфери (78,3% всіх агроформувань) мали у користуванні лише 12,6% угідь, а середні і великі часткою 21,7% – 83,3% земель сільськогосподарського призначення. За рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями (0,94 га на одного жителя) та ріллі (0,73 га на одного мешканця) Україна випереджає всі країни Європи. При цьому основний фонд ріллі формують родючі чорноземи високих бонітетів (понад 60,0%), що свідчить про великий агроресурсний конкурентний потенціал, який має країна у виробництві основних сільськогосподарських культур та який формує пріоритети спеціалізації [6].

Аграрні підприємства України володіють найбільшим у Європі земельним ресурсним потенціалом в абсолютному та відносному вимірі (в розрахунку на 1 жителя), а також за бонітетом ґрунтів [7]. Проте в останні роки відзначені суттєві структурні зрушення у його використанні. На мікро- та малі аграрні підприємства часткою 78,3% у загальній кількості агроформувань приходить лише 12,6% сільськогосподарських угідь. Решта 21,7% з них зосередили 81,7% земель. Такі диспропорції ставлять під загрозу основну соціальну ідею аграрних перетворень – формування середнього класу на селі. До того ж малі

Таблиця 1

Кількість, динаміка та структура діючих сільськогосподарських підприємств України за організаційно-правовими формами господарювання

	Роки						2015 р. у % до 2010 р.	у % до загальної кількості
	2010	2011	2012	2013	2014	2015		
Усього	56493	56133	49415	49046	46199	45379	80,33	100,00
Господарські товариства	7769	7757	8235	8245	7750	7721	99,38	17,01
Приватні підприємства	4243	4140	4220	4095	3772	3627	85,48	7,99
Виробничі кооперативи	952	905	848	809	674	596	62,61	1,31
Фермерські господарства	41726	41488	34035	34168	33084	32303	77,42	71,18
Державні підприємства	322	311	296	269	228	241	74,84	0,53
Підприємства інших форм господарювання	1481	1532	1781	1460	691	891	60,16	1,96

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України, 2016 р.

Таблиця 2
 Групування сільськогосподарських підприємств за розмірами сільськогосподарських угідь, 2015 р.

	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. га	у % до загальної площі сільськогосподарських угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	42052	92,7	19922,7	100,0
у т. ч. площею, га				
до 5,0	3872	9,2	12,8	0,1
5,1–10,0	3001	7,1	24,2	0,1
10,1–20,0	4129	9,8	64,9	0,3
20,1–50,0	11911	28,3	453,9	2,3
50,1–100,0	4827	11,5	351,9	1,8
100,1–500,0	6919	16,5	1695,4	8,5
500,1–1000,0	2467	5,9	1757,9	8,8
1000,1–2000,0	2446	5,8	3510,3	17,6
2000,1–3000,0	1099	2,6	2659,1	13,3
3000,1–4000,0	516	1,2	1785,9	9,0
4000,1–5000,0	282	0,7	1259,8	6,3
5000,1–7000,0	281	0,7	1646,4	8,3
7000,1–10000,0	141	0,3	1172,3	5,9
більше 10000,0	161	0,4	3527,9	17,7
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь	3327	7,3	x	x

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України, 2016 р.

 Таблиця 3
 Ефективність функціонування, спеціалізація і динаміка аграрного виробництва в Україні

Показники	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Відхилення 2015 р. до 2014 р. у %, (+, -)
Валова продукція сільського господарства, млн. грн.	197935,9	194886,5	233696,3	223254,8	252859,0	113,3
у т. ч. продукція рослинництва	129908,3	124554,1	162436,4	149233,4	175895,2	117,9
питома вага, %	65,6	63,9	69,5	66,8	69,6	104,2
продукція тваринництва	68027,6	70332,4	71259,9	74021,4	76963,8	104,0
питома вага, %	34,4	36,1	30,5	33,2	30,4	-2,8
Рівень рентабельності виробництва с.-г. продукції, %	13,8	21,1	27,0	20,5	11,2	-9,3
у т. ч. продукції рослинництва	16,9	26,7	32,3	22,3	11,1	-11,2
продукції тваринництва	5,5	7,8	13,0	14,3	11,3	-3,0
Вироблено валової продукції, тис. грн.:						
– на одного працівника	4,249	4,897	5,559	5,847	5,589	95,6
– 100 га с.-г. угідь	523,7	601,5	681,3	708,3	674,2	95,2

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України, 2016 р.

їх розміри не дають підстави для здійснення повномасштабної диверсифікації виробництва, що призводить до банкрутства та розорення фермерів [8, с. 41]. Тому впровадження нових, альтернативних видів діяльності вбачається одним із важливих практичних засобів подальшого ефективного розвитку.

Так, у 2005 р. сільськогосподарські підприємства створили 40,5% валової продукції сільського господарства, фермерські господарства – лише 4,6%. У 2015 р. ситуація змінилася – в сільськогосподарських підприємствах було вироблено вже 54,0% валової продукції сільського господарства, тоді як фермерські господарства збільшили свою частку лише на 3 в.п. Значним виробником сільськогосподарської продукції залишаються господарства населення, які в 2015 р. забезпечували виробництво 46,0% обсягів валової агропродовольчої продукції [9].

За попередніми розрахунками, у 2015 р. частка сільського господарства (включаючи мисливство

та лісове господарство) у загальному обсязі валової доданої вартості усіх галузей економіки становила 9,1%. Обсяг продукції у фактичних цінах становив 308,1 млрд. грн., а її приріст – 13,7%. У 2015 р. у підприємствах сільського господарства отримано 13,3% приросту загального обсягу продукції (табл. 3).

Як показує аналіз даних табл. 3, у сучасних умовах господарювання сільськогосподарські товаровиробники орієнтуються на розвиток рослинництва як більш рентабельної діяльності. У 2015 р. частка продукції рослинництва в усіх категоріях господарств зросла на 2,6 в.п. і становила 69,4%. Саме досягнення значних приростів продукції у галузі рослинництва у 2015 р. зумовило загальну позитивну тенденцію зростання обсягів виробництва у сільському господарстві. Проти 2014 р. виробництво продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах зросло на 25,2%.

У загальному обсязі виробництва 2015 р. частка валової продукції тваринництва становила 30,6%, що характеризує його як слабо диверсифіковане. Проти 2014 р. обсяг виробництва продукції тваринництва збільшився на 8,8%. Наведені в табл. 3 статистичні дані дають можливість дійти висновків, що валове виробництво основних сільськогосподарських культур за досліджуваний період має тенденцію до зростання або є не досить стійким.

Отже, у всіх (крім спеціалізованих) вітчизняних сільськогосподарських підприємствах сформувалися і продовжують зберігатися тенденції, незалежно від їх розмірів, до абсолютного переважання рослинницьких видів діяльності відносно тваринницьких – 70,0:30,0 (у %). У рослинництві переважають енергоємні виробництва ринкової орієнтації – зернове господарство, вирощування технічних культур [10]. З огляду на слабкий розвиток тваринництва, ризикованість землеробства через непередбачувані погодно-кліматичні явища, періодичні посухи або аномально холодні малосніжні зими, сформована спеціалізація не може забезпечити їхню фінансово-економічну стійкість.

Рівень рентабельності агроформувань має значну амплітуду коливань (у 2,1–3,1 разів) та відхилення від середнього. Це вимагає впровадження диверсифікації діяльності на альтернативних засадах, особливо дрібних та малих підприємств. Спільна аграрна політика (САП) країн ЄС уже декілька десятиліть практикує впровадження послуг сільського зеленого туризму, органічного виробництва [11, с. 61]. Це сприяє продуктивній зайнятості, підвищенню доходів сільського населення і має інші позитивні ефекти.

Висновки з проведеного дослідження. Спеціалізація аграрних підприємств у сучасних умовах господарювання орієнтується переважно на ринкові чинники. При цьому часто ігнорується природно-ресурсний чинник із переоцінкою впливу впровадження інновацій у виробничі процеси. На нашу думку, це негативно впливає на продуктивність сільськогосподарських угідь, спричиняє їх виснаження, а також зменшення урожайності культурних рос-

лин. У цих умовах потрібне посилення державного та громадського контролю за дотриманням сівозмін та науково обґрунтованих систем ведення сільського господарства. Необхідним є також удосконалення структури спеціалізації шляхом збільшення частки тваринницьких виробництв з 30,0 до 50,0–70,0 і більше відсотків. Це відповідає практиці розвинутих країн Європи та світу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гетьман О.О. Економіка підприємства: [навч. посіб.] / О.О. Гетьман, В.М. Шаповал. 2-ге вид. К.: ЦНП, 2010. 488 с.
2. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: [монографія] / В.Г. Андрійчук. К.: КНЕУ, 2005. 292 с.
3. Есманова Л.І. Фінансові результати як економічний інструмент розвитку сільськогосподарських підприємств / Л.І. Есманова. Суми: ВАТ «СОД», видавництво «Козацький вал», 2007. 156 с.
4. Дікань Л.В. Фінансовий результат підприємств: теоретичні узагальнення та прикладний аналіз: [монографія] / Л.В. Дікань, О.О. Вороніна. Харків: СПД ФО Лібуркіна Л.М., 2008. 92 с.
5. Кіндрацька Г.І. Економічний аналіз: теорія і практика: [підручник] / Г.І. Кіндрацька, М.С. Білик, А.Г. Загородній. Вид. 2-ге перероб. і доп. Львів: «Магнолія 2006», 2008. 440 с.
6. Козак В.Є. Економічні результати як елементи оцінки діяльності підприємства / В.Є. Козак, Г.О. Христин. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2009_6_2/007/011.pdf
7. Косянчук Т.Ф. Результативність діяльності підприємства та її діагностика / Т.Ф. Косянчук. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vchnu/Ekon/2009_3_1/pdf/121/124.pdf
8. Турило А.М. Фінансово-економічні аспекти оцінки результатів і ефективності діяльності підприємства / А.М. Турило, О.А. Зінченко // Фінанси України. 2008. № 8. С. 35–44.
9. Ігнатенко М.М. Облік, оцінка й діагностика фінансово-економічних результатів діяльності у стратегічному менеджменті підприємств і організацій / М.М. Ігнатенко, Л.О. Мармуть // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2017. Вип. 6 (11). URL: <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/11-2017-ukr>
10. Мазур В.П. Економічний зміст поняття фінансових результатів сільськогосподарської діяльності / В.П. Мазур. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Oif_apk/2011_3/9_Mazur.pdf
11. Романюк І.А. Нові чинники та концепції здійснення інтенсифікації сільського господарства / І.А. Романюк // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2016. № 4 (36). С. 60–63.